

Књига као лек

Политичке, економске и друштвене промене које су захватиле Србију у последњој деценији 20. века и првих година новог миленијума, нису мимоишле ни културу. Културним установама многи, углавном страни, донатори и инвеститори, понудили су нови концепт помоћи и сарадње, тј. финансирање кроз пројекте. Културне манифестације, програми, техничко опремање, реновирање ... све је постало пројекат. Донатори су у прилици да одређују правила, постављају захтеве и бирају. Градска библиотека “Владислав Петковић Дис” са пројектом **“Књига као лек”**, намењеном лицима на издржавању временске казне у Окружном затвору у Чачку, била је 2001. године изабрана и финансијски помогнута у раду на проширењу корисничких услуга од Фонда за отворено друштво. Осмишљени програм културно-просветног рада са затвореницима трајао је две године и представља ново поље делатности библиотеке. Аутор пројекта ресоцијализације лица у специфичним животним условима је Даница Оташевић, директор установе, а остварен је уз учешће већег броја лица различитих професија. Превентивни рад са лицима привремено лишеним слободе први пут се изводи у Окружном затвору у Чачку и пионирски је подухват библиотеке да овим лицима приближи културу и нове информације.

На почетку остварења пројекта **“Књига као лек”** аутор није имао много практичног знања, што није препорука будућем читаоцу и јавном мњењу којима је овај рад намењен. Али на истеку друге године у реализацији програма културно-просветне ресоцијализације лица на привременом издржавању затворских казни у Окружном затвору у Чачку, слика је другачија: руковођени одговорношћу да пројектовани план буде остварен, хуманошћу, добрим намерама, порушили смо многе табуе, а остварени резултати су добри. Једно је сигурно: оно што је био пионирски корак, сада је позитивно искуство, а програм ресоцијализације лица привремено лишених слободе неће престати окончањем пројекта. Библиотека је “изашла” из оквира рада који јој је одредио Закон о библиотекарству и досадашња пракса. Управо то је био циљ донатора пројекта, Института за отворено друштво у Будимпешти и Фонда за отворено друштво у Београду када су средином 2001. године расписали конкурс за подршку пројектима библиотека у Србији. Градска библиотека “Владислав Петковић Дис” упустила се у “освајање” непознате области рада, рада са специјалним групама у неспецифичним условима, проширујући тако круг корисника и библиотечких услуга. Сигурно да је то прва српска библиотека, установа извана, која је сама “ушла” у затвор, уносећи дух поверења, уважавања лица која су у посебним условима живота, успостављајући добру комуникацију са затвореницима, учесницима пројектног тима, руководством Окружног затвора и службеним лицима. Сада често на предавањима седе заједно управници затвора и библиотеке, службеници, осуђена лица, академски сликари,

професори, глумци, песници ... за једним столом. Пре је то било незамисливо, скоро немогуће. То је данас стварност, резултат пројекта **“Књиџа као лек”**.

Све је почело 25. јуна 2001. године пријавом на конкурс Института за отворено друштво у Будимпешти и Фонда за отворено друштво у Београду, објављеном у мају 2001.године. Био је то један од ретких конкурса намењених библиотекама, с циљем “да се унапреде библиотечке услуге и прошири круг корисника”. Фонд је тражио пројекте “којима се покрећу нови библиотечки програми или проширују библиотечке услуге које доприносе подизању стандарда у приступу информацијама и књижним фондовима”. Нови програми требало је да буду намењени “новим или занемареним корисничким групама као што су деца, млади, пензионери и стари грађани, припадници малих етничких и културних група, грађани са посебним потребама (слабовиди, оштећеног слуха, са проблемима у кретању и сл.), грађанима који због болести или старости нису у могућности да напусте своје пребивалиште, грађанима који стално или повремено нису у могућности да напусте институције које о њима брину (болнице, центри за незбринуту децу и децу под надзором, затвори итд.) и маргинализоване групе”. Предност у добијању материјалне подршке предвиђена је за библиотеке које пројекте реализују у сарадњи са другим партнерима из локалне заједнице који су претходно обезбедили најмање једну трећину средстава потребних за остварење пројекта од оснивача, Скупштине општине.

Најпре се требало суочити са изградом пројекта. Непознато искуство за аутора, али и за Библиотеку. Међутим, како је већ постојала пракса да се из фондова Библиотеке позајмљују књиге за лица која се налазе у Окружном затвору у Чачку, било је упутно да то буде “нова и занемарена корисничка група” око које ће се осмислити програм нових услуга. Упуства за техничку реализацију пројекта **“Књиџа као лек”** аутору Даници Оташевић дао је Радојица Петровић, професор информатике на Техничком факултету, на преводу пројекта на енглески (што је такође један од услова донатора) радили су Наташа Поповић и Милутин Орбовић, а рецензију су извршили Гордана Церовић, психолог и др Влаисав Папић, координатор општине Чачак за донаторске инвестиције, који су истакли, пре свега, хуманост програма и залагање за сваког човека, па био он привремено и на другој страни закона. У име Скупштине општине др Слободан Ђукић гарантовао је финансирање библиотеке и оснивачки улог локалне заједнице за реализацију пројекта, а меморандум о партнерству потписао је Радоје Крстивојевић, управник Окружног затвора, који је 2003. прихватио и нови управник Дарко Домановић.

Само на први поглед израда пројекта изгледа једноставно. Захтеви су бројни: тражен је опис пројекта у скраћеној и широј верзији, шта су циљеви, методи рада, ко чини пројектни тим са биографијама учесника, трајање пројекта... Програм је подељен по месецима, кварталима, уз јасну финансијску пројекцију. Пројекат **“Књиџа као лек”** у Окружном затвору планиран је на две године и требало је да траје од октобра 2001. до октобра 2003. године. Финансијски пројекат је био “тежак” 900.200,00 динара, с тим да су средства Фонда за отворено друштво била 580.023,00 динара, а Скупштина општине Чачак обезбеђивала је кроз финансирање

делатности библиотеке 33,59 % средстава. Рок за остваривање пројекта продужаван је на предлог Библиотеке и уз сагласност Фонда два пута. Најпре до 31. децембра 2003. због застоја у реализацији програма за време ванредног стања у Србији због убиства премијера Зорана Ђинђића (март-април), а потом до 29. фебруара 2004. године због завршетка започетих програма, које су успорили председнички и ванредни парламентарни избори крајем протекле године и промене руководиоца Окружног затвора.

Пројекат Градске библиотеке прошао је два степена вредновања, најпре у Београду, а потом у Будимпешти. Уз незнатне финансијске корекције и допуне описа пројекта, уговор је закључен 20. децембра 2001. године када је добијено зелено светло за реализацију.

Прво сазнање потврдило је правило да је теорија једно, а пракса ипак нешто друго. И пројекат на папиру је једно, ма колико био јасан, логичан и реалан, а направити први корак и остварити све то, друго. Ако није у почетку било вештине, било је здравог разума и добре воље и то је победило.

Даница Оташевић као и учесници пројектног тима никада пре остварења пројекта *"Књига као лек"* нису прошли кроз капију Окружног затвора. Први улазак у службене просторије ове установе био је приликом потписивања меморандума о сарадњи. Била је то затворена зона у самом центру града, можда више у главама и предрасудама него у стварности. То се показало и касније приликом ангажовања сарадника. Прво питање учесника било је како да идем у затвор, нисам тамо никад био? Ипак сви су прихватили позив и свима је то било позитивно искуство, посебно сазнање да су учинили нешто добро, да су својим суграђанима барем за тренутак одвукли пажњу на другу страну, казали им нешто ново, седели са њима, разговарали, показали солидарност и разумевање. Терапија је увек ишла у два смера: ка лицима која су на издржавању затворске казне до три месеца, али и према партнерима на пројекту који су прешли ту замишљену Мажино линију, срушили је у себи, прихватили људе са оне стране закона.

То што је библиотека први пут тек 2001. године осмислила програм за рад са специјалним циљним групама и за то добила финансијску помоћ Фонда за отворено друштво, искуство је које у свету и код нас није непознато: у затворским установама у Сремској Митровици, Нишу, Пожаревцу, постоји организована културно-просветна делатност, чак и спортска друштва и позориште. Али, мало је познато да је једна културна установа изван затворског зида сама направила програм културно-просветне ресоцијализације и узела на себе обавезу да га остварује. Овај пројекат интересантан је за друге што говори да чачанска библиотека неће дуго бити усамљена у области проширења библиотечких услуга и рада са специјалним групама корисника.

Бесплатна позајмица књига лицима која су у Окружном затвору (у истражном притвору или на издржавању временских казни до три, односно шест месеци) била је полазна тачка за пројекат *"Књига као лек"*. Пројектом су обухваћена само лица привремено лишена слободе, тзв. слободњаци унутар затворског круга. Њима је понуђен избор тема за разговор, а особама у притворској јединици, према правилима службе и закону, достављане су књиге на читање по њиховом избору. Замишљено је да се кроз предавања из различитих области (култура, религија, спорт, историја, здравство и др.), дебате, радионице, промоције, сусрета са

познатим личностима... лицима привремено лишеним слободе омогући задовољење културних потреба, али и нове информацији из области које их интересују и које нису у ситуацији да добију у условима у којима се тренутно налазе. Ови облици рада са затвореницима остваривани су једном недељно, одржавани су у заједничкој затворској просторији и почињали су у 19 часова. Пројектни тим чинили су Даница Оташевић, Радоје Крстонијевић, Васка Грујић, затворски педагог, Владимир Димитријевић, професор и вероучитељ, Божидар Плазанић, академски сликар, и Биљана Алексић, економски техничар. Пројекат који је нудио књигу као лек имао је за циљ да код људи привремено лишених слободе развије позитивна осећања према култури као трајном добру, где завичајна баштина има важну улогу. Поштовањем других култура, религије, мишљења... развија се дух толеранције, солидарности и узајамног разумевања. Свест о правим вредностима, слободи, људском знању полазиште је за формирање слободне и независне личности, која уважава демократске принципе и право на другачији став. У основи крајње хуман, пројекат је нудио једном седмично затвореницима наду у повратак у нормалне токове живота и бригу локалне заједнице за њих. Предавања нису замишљена *ex cathedra*, напротив, затвореници су се слободно опредељивали за тему и били су активни учесници у програму. На првом састанку предочен им је пројекат и позвани су на сарадњу. За обе стране ово је било ново искуство и једино заједничким трудом могло се доћи до добрих резултата. Ниједног момента није се улазило у досијеа лица на издржавању казне, разлоге зашто су ту, ко су, одакле ... За пројектни тим они су били слободне особе, партнери, лица која су понуђене теме могла да прихвате али и да одбију. Договор је био пресудан. Предложене теме биле су занимљиве и разнородне. За две године одржано је око сто сусрета, предавања, промоција, ликовних радионица. Неке теме су и поновљене због промене састава лица на издржавању временских казни, али, охрабрује интересовање за културу и њихова општа обавештеност. Број оних који су слушали предавања био је у просеку од 15 до 20, били су различите старости и степена образовања. Дешавало се да учесника у реализацији неке теме буде 10-15 (вече фруле, промоција књиге “Варовнице”...).

У пројекту **“Књига као лек”** учествовали су, да поменемо само неке, песници Добрица Ерић, Радован М.Маринковић, Драган Угарчина, Атанасије Савић, КУД “Српски јелек”, мр Гроздана Комадинић, професори Владе Димитријевић, Александар Стефановић и Бошко Обрадовић, историчар Радивоје Бојовић, фрулаши Обрен Радичевић, Милан Ковачевић, Слободан Вукићевић и Момир Пешаковић, гуслар Млађен Зековић, психолог Милош Обрадовић, академски сликар Божидар Плазанић, др Владимир Величковић, глумци Момир Брадић, Баћко Букумировић... Гости Окружног затвора били су свештеници Крстомир Павлашевић и Миро Шљивић. Хришћанска заједница “Свети Ђакон Авакум” која делује при чачанском храму организовала је више посета затвору, а за Божић и Васкрс чланице су носиле понуде: колаче, фарбана јаја, воће и топле поруке затвореницима да се што пре придруже најмилијима. Певачка група девојака Хришћанске заједнице појала је духовне песме приликом предавања о православљу и владики Николају

Велимировићу. Људима иза затворског зида давана је јасна порука да нису заборављени, жигосани, да је друштву стало до њих и да се од њих очекује да се врате животу у складу са законом, моралним начелима и нормама.

Вредно је напоменути да у избору тема није било никаквог утицаја службених лица из Окружног затвора, нити цензуре. Договор је био на релацији библиотека - лица привремено лишена слободе. За остваривање програма коришћена су и различита техничка помагала: видео и аудио касете, CD, графоскоп, ТВ. Уприличено је неколико изложби слика (графике Божидара Плазанића о овчарско-кабларским манастирима, савремена ликовна сцена Чачка, технике ликовног говора итд.), а било је речи и о значајнијим историјским датумима.

Опште је запажање да су лица на издржавању временских казни веома интересовале теме из религије, разлике између вера, као и деловање секти у свету и код нас, како живе посвећеници Богу у Хиландару и Светој гори. О овој теми говорио је Владимир Димитријевић, професор српског језика и књижевности али и вероучитељ, аутор и приређивач више књига. Професор Димитријевић своја предавања учинио је веома занимљивим јер је једну озбиљну, одговорну тему, поткрепљивао примерима из живота, традиције, веровања, књижевности и фолклора. Затвореници су у свако доба могли да поставе питања и напусте предавање ако им је досадно. Професор Димитријевић осим науке и видео филма користио је и лично искуство да представи Свету гору. На исти начин дочаран је и Јерусалим, културно и религијско наслеђе Свете земље. Библијске приче, разлике између Западне и Источне цркве, однос православља према другим религијама, привукао је пажњу затвореника. Димитријевић је инсистирао на поштовању других религија и различитог мишљења јер је то пут ка разумевању између народа и заједничком животу.

По избору књига за читање и по интересовању затворених лица, владика Николај Велимировић посебно је будио њихово знатижељу. О овој теми разговарало се непосредно пред проглашење владике Николаја за свеца, маја 2003. Осим књига, историјских чињеница и огромног владикиног значаја за српску веру, његов лик осветљен је и кроз музику и књижевност. "Небеска литургија" чудесно је одзвањала са аудио-касете у невеликој затворској просторији у којој су седели људи различите старосне доби, образовања, културе, слободни и они привремено иза зида. Мудре владикине речи казивао је у једној другој прилици затвореницима и доајен крушевачког позоришта глумац Момир Брадић, као и чланице Хришћанске заједнице.

Наводити све теме о којима се у току двогодишњег рада говорило непотребно је. Ипак ваља издвојити неколико примера који су по броју учесника и позитивним емоцијама карактеристични. Непосредно пред Сабор фрулаша у Прислоници, у јулу 2003. године у затвору је организовано вече фруле. Фрула је представљена као митски инструмент, али и као део српског фолклора. О фрули у народном стваралаштву говорио је Радован М. Маринковић, дугогодишњи новинар и публициста, а на фрули су свирали појединачно, у дуету, или триу, Момир Пешаковић, Обрен Радичевић и Милан Ковачевић. Песници Драган Угарчина, Атанасије Савић и Маринковић казивали су стихове док је глумац Баћко Букумировић казивао одломке Чехова. Уз стихове, песму "Ој Мораво", кола "Чачак" и "Моравац" одржано је једно весело издање *"Књиге као лек"* које се завршило заједничким колом гостију и

домаћина. У затворски живот унети су весели тонови а затвореници су могли да чују фрулу иако нису присуствовали свечаностима у Прислоници.

Представљање књиге "Варовнице", аутора мр Гроздане Комадинић, "довело" је у затвор и мешовиту певачку групу КУД "Српски јелек" са 12 учесника, жена и мушкараца. Како "Варовнице" представљају сакупљено народно веровање шта се ваља а шта не ваља са подручја ширег чачанског окружења, препознатљиви фолклор допуњен је изворном песмом. Младена Гојковић, позната у Србији по припремању народних јела, за ову прилику умесила је колаче, па се у затвор дошло са пуним корпама. Уз "ваља се" и "не ваља се", надовезивала се песма "Мој драгане", "Ветар дува" ...

Или, замислите театар у затвору. Момир Брадић у костиму Стефана Немање говори завештање о језику и држави, текстове Мила Медића, а онда у одежди кнеза Лазара изговара Лазареву беседу пред бој на Косову, да би казивања завршио беседом владике Николаја "Не крадите државу". Сцена: затворска соба, публика - лица на издржавању временских казни! Зашто да не?!... Са обе стране зида су људи са истим жељама, осећањима, потребама. До свачијег срца и душе треба тражити пут...

Или, замашан програм реализован кроз ликовну радионицу коју је осмислио Божидар Плазинић, академски сликар. Увод су чиниле две изложбе које су оплемениле зидове једине заједничке просторије у Окружном затвору, где су редовно одржавана предавања. Изложбе графика овчарско - кабларских манастира и модернији сликарски говор младих, можда будућих познатих сликарских имена, привукле су пажњу затвореника. Плазинић је увек имао интересантну причу о "употреби" материјала за слободно уметничко изражавање, предочавао основна упутства за схватање сликарства, док није дошло до практичног рада са затвореницима. Требало је реч "слобода", као универзалну људску потребу, насликати. Реч је исписана на енглеском језику "FREEDOM", а комбинована је боја, стари папир, новине, восак, лепак... После неколико часова групног рада добијено је седам експоната за неку будућу изложбу. Слободно комбинован материјал изразио је заједничку човекову тежњу ка слободи. Сигурно да је већина учесника први пут имала у рукама кичицу, видела изблиза слику, сазнала о "уметниковом говору", како се "чита" платно, како сликар кроз слику говори.

Сусрет са познатим песником Добрицом Ерићем остаће драга успомена на место које сви желе што пре да забораве. Чути уживо песника Груже, песме о Морави, светој српској реци, песме о "ранама родне груде", али и о љубави, никога није оставило равнодушним.

Ако је све почело од књига, ваља завирити и у читалачки "цеп" наших нових корисника: 15. јануара 2004. на задужењу је било 22 књиге, а тај број бивао је и знатно већи. Затвореници су читали:

1. Дејвид Морел: Очинство камена, Братство руже, Пета димензија (веома читани трилери)
2. Шелдон: Странац у огледал
3. Ладлам: Фактор хад
4. Трејси Шевалије: Девојка са бисерном минђушом (у последње две године убедљиво најчитанија књига)
5. Кафка: Процес

6. Мир Јам: Девојка са зеленим очима
7. Нада Маринковић: Нестајање (већ десетак година веома читана књига)
8. Тони Парсонс: Човек и дечак (новији наслов, веома читан)
9. Добрило Ненадић: Сабља грофа Вронског (издање 2002.)
10. С. Ружди: Сатански стихови
11. Достојевски: Браћа Карамазови
12. Ернест Хемингвеј: Збогом оружје
13. Љиљана Хабјановић Ђуровић: Игра анђела (издање 2003.)
14. Х. Хесе: Сидарта
15. Д. Ханет: Малтешки соко
16. Кристоф Жак: Рамзес (позајмљене две књиге иначе има 5 делова)
17. Миланка Мамула: Црвени бизнисмен

Ови наслови тражени су и код редовне читалачке публике. Може се говорити о доброј информисаности о књизи код затвореника. Њихова интересовања су такође била за књиге из религије (Владика Николај, Владета Јеротић), парапсихологије, историје и романсиране биографије знаменитих личности, савремени домаћи, али и страни роман. Ако је књига у затворским условима за неке једина веза са светом, онда је она уистину лек. Није искључено (ову анализу је немогуће направити) да су друговање с књигом неки открили тек у ћелији и на издржавању временских казни. Како је за друштво сваки човек драгоцен, библиотека је борбу за њихов повратак у нормалан живот започела књигом, лепом речју, сликом, бојом... Све анкете које су прављене, уз добровољно изношење мишљења притворених лица, указују на њихову потребу за још чешћим сусретима, дружењима са добронамерним људима изван затвора и садржајним разговором.

Искуства стечена током остварења пројекта *"Књига као лек"* биће опширније представљена у публикацији "Кроз капију" која је у припреми. Пројектни тим се у току двогодишњег рада није бавио науком, већ превентивом. У специфичним условима у којима су се нашла осуђена лица покушано је да им се предоче нека сазнања, покаже лепота стварања и културне баштине с циљем да се прошири њихово поверење и поштовање слободе и мишљења. Инсистирањем на културним садржајима код саговорника изграђиван је однос према овом трајном људском добру, без обзира на то о чијој је култури реч. Онај ко зна да цени своју баштину, ко не говори језиком мржње, моћи ће да покаже солидарност, позитивна осећања за оне који су другачији. Пројектом *"Књига као лек"* библиотека је настојала да изрази заинтересованост локалне заједнице за лица која су дошла у сукоб са законом. Кроз њихову ресоцијализацију и образовање брисане су границе између света изван и унутар затвора. Жељени ефекат пројекта је свакако да ова лица никада више не дођу у сукоб са законом и да постану корисни чланови заједнице. Пионирски посао библиотеке уклонио је многе предрасуде о људима који су привремено лишени слободе и показао да је повратак могућ.